

Ötən ay Qacar şahzadəsi Fərhad Mirzənin (1818-1888) Məkkə ziyarətinə həsr etdiyi "Səfərnəmə"si Azərbaycan dilində nəşr edilib. Əsəri fars dilindən dilimizə Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun eməkdaşı, tarix üzrə elmlər doktoru Tahirə Həsənzadə çevirib. Fərhad Mirzənin "Səfərnəmə" əsərini bizim üçün daha önəmli edən amil onun 1875-1876-cı illəri əhatə edən səyahətinin böyük hissəni məhz indiki Azərbaycan ərazilərini əhatə etməsidir. Onun bu əsəri həm səyahət ədəbiyyatı nümunəsi, həm də həmin dövərə dair siyasi-iqtisadi, sosial, ən əsası tarixi əhəmiyyətli informasiyaları ehtiva etməsi baxımdan yüksək qiymətləndirilir. Səfərnəmədə Azərbaycanın ədəbi simalarından Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Şeyx Mahmud Şəbüstəri, Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi ilə bağlı bizim üçün yeni sayıla biləcək faktlar mövcuddur.

- Tahirə xanım, istərdik ki, əvvəlcə Fərhad Mirzənin "Səfərnəmə"sindən danışsınız.

oktyabr ayının 17-si Bakıya çatır. O, səfərinin təxminən bir ayını Şimali Azərbaycanda, 20 gününü Gürcüstanda, 3 aydan çoxunu Osmanlı ərazisində keçirib. Fərhad Mirzə Rusiya çarlığı (Azərbaycan, Gürcüstan) və Osmanlı imperiyalarının (Türkiyə, Misir, Hicaz) səfər marşrutunu əhatə edən yerləri haqqındakı qeydləri İran üçün bir növ strateji əhəmiyyətə malik idi.

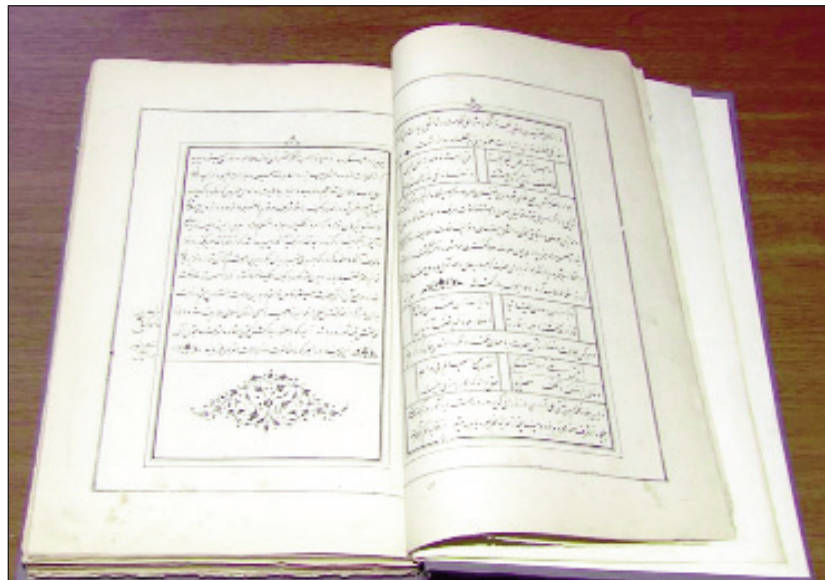
- O dövrkü Azərbaycanla bağlı, xüsusilə Bakı ilə bağlı qeydləri maraqlıdır.

- "Səfərnəmə"də qeyd edir ki, Badukubə şəhəri dağın ətəyində yerləşir. Əhalisi 25000 nəfər olar. Bunlardan 5 min nəfəri rus və ermənilər, 20 min nəfəri isə şiə-müsəlmanlardır. O qeyd edir ki, indi hamı şəhərə Bakı deyir. Əfzələddin Xaqani yaradıcılığına dərin bələd olduğundan onun şeirlərindən sitat gətirir. Yazır ki, Xaqani də məsnəvilərdə bu şəhərə "Bakı" deyir. Məlum deyil ki, bu, şeirdə zərurətdən irəli gəlib, yoxsa belə düzgündür:

Nizami Gəncəvinin türbəsinin ətrafını tövləyə çevirmişdilər...

*Şərqsünas Tahirə Həsənzadə:
"Xaqani də məsnəvilərdə bu şəhərə "Bakı" deyir"*

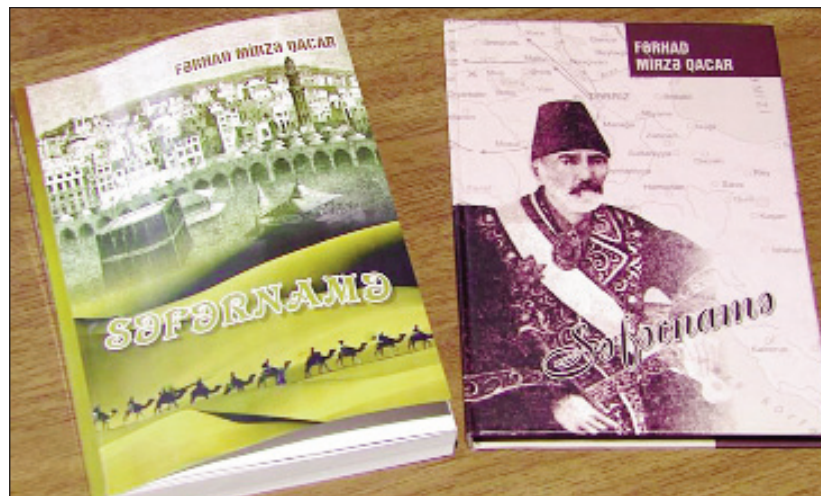
- "Səfərnəmə" 1878-ci ildə Tehranda daşbasma üsulu ilə çap edilib. Bu dəyərli əsərin nüsxəsini bizə həmyerlimiz Məhəmmədəli Hüseyini Almaniyadan göndərmiş. Əvvəlcə adi bir oxucu kimi bu əsəri mütaliə etdim və gördüm ki, bu əsərdə həm Azərbaycan ədəbiyyatı, həm də tarixi ilə bağlı maraqlı faktlar var. Ona görə də bu əsəri tərcümə etmək qərarına gəldim. Əsər bizə 2011-ci ildə gəlib çatıb. Həmin ərəfədə Mirzə Fətəli Axundovun anadan olmasının 200 illiyinə hazırlıqlar gedirdi. Mən Axundovla bağlı yeni faktları topladığım üçün qərara gəldim ki, bu əsərdə onunla bağlı olan hissələri də tərcümə edim. Beləliklə 2012-ci ildə əsərin bir hissəsi çap olundu.

- Sizcə, nəyə görə Fərhad Mirzə Məkkəyə getmək üçün məhz Azərbaycanı seçmişdi? Halbuki ona İraqdan və ya Fars körfəzindən gəmiylə səyahət etmək daha rahat olardı və qısa müddətə Məkkəyə çatardı.

- Onu Azərbaycandan keçməyə vadar edən səbəb atası Abbas Mirzənin Azərbaycana olan sevgisi idi. O Abbas Mirzənin döyüşdüüyü yerləri görmək istəyirdi. O, 1875-ci ilin sentyabr ayında Tehrandan yola düşür və

lərdən birində yaşayan moltanı əhlindən olan bir hindlinin ibadətini təsvir edir. Qeyd edir ki, o atəşlə üz-büz ayaq üstə hind dilində dua oxuyurdu. Dua edərkən əlində tutduğu zəngi isə aramsız səsləndirirdi. Məsələn, Gəncədə olarkən dahi Nizaminin məqbərəsinin acınacaqlı vəziyyəti Fərhad Mirzənin ürəyini parçalayırdı. O yazır ki, rus əsgərləri Nizami Gəncəvinin türbəsinin ətrafını tövləyə çevirmişdilər. Ətrafa o qəddər saman tökmüşdülər ki, məqbərəyə yaxınlaşmaq mümkün deyildi. O bu yerdə Şeyx Nizaminin "İsgəndər-nəmə"də yazdığı beytləri xatırlayır.

*Təzə kəklik, yad et məni ürəkdən,
Məzarım yanından ötüb keçərkən.
Üstümdə görərsən göyermiş otlar,*

*Bakı duasını unutmaz bir an,
Olub sayəsində Bistam, Xavəran!
Rey ilə Xəzranı, Zirəgəranı,
Bakı ister etsin şahın qurbanı.
(Terc. M.Mübariz)*

O, Bakıda neft mədənlərilə, neftin emalı prosesi ilə tanış olur. Hətta qayıdanda Bakıdan Əlahəzrət Nəsrəddin şaha qazla doldurulmuş iki tuluğu hədiyyə də aparır. Şahzadə Bakıda olarkən atəşgaha gedir. Bir neçə il əvvəl atəşgaha gəlib hücrə-

basına bənəyən variantı. Fərhad Mirzə bu əlifbalı ixtira adlandırır. Lakin onu da qeyd edir ki, 200 milyon müsəlman bu əlifbaya öyrəşib və neçə yüz il əvvəl qəbul olunmuş ərəb əlifbasından imtina mümkün olmayacaq. Elə də olur. Axundov illərlə mübarizə aparır, lakin ideyasını qəbul edə bilmir. Müəllif qeyd edir ki, Axundov çox fəzil bir insandır. Rus dilini yaxşı bilir və yaxşı da tərcümə edir. Ərəb, fars və türk dillərinin də mahir bilicisidir. Şeir yazmaq təbi də vardır. Şiə olsa da, 12-ci imamın zühuruna inanmır. O, tez-tez Şeyx Mahmud Şəbüstərinin bir beytini oxuyur.

*O kəslərin ki, məzhəbi məcburi deyildir
Peyğəmbər buyurdu ki, onlar kafir kimidir
(tərcümə A.T)*

Müəllif bu əsərdə Axundzadənin atası, ailəsi haqqında da məlumatlar verir. Qeyd edir ki, Mirzə Fətəli Axundzadənin atası Mirzə Məhəmməd Tağı Xammənin Ərvənq adlanan kəndindən idi. Ərvənq Təbrizin 18 qəzasından biri idi.

- Azərbaycanın maarifpərvər ziyallıqları görüşməsi yəqin ki, o dövrdə həmin təbəqələ tanışlıq, onların mövcud ictimai-siyasi vəziyyətə münasibətini öyrənmək istəyindən qaynaqlanırdı.

- Fərhad Mirzə İrana qayıdarkən Bakıda Həsən bəy Zərdabəyə görüşür, onunla xeyli söhbətləşir. Hətta müəllif "Əkinçi" qəzetində imperatora xitabən "cənab" yazılmasını irad tutur. Avropada imperatora Əlahəzrət deyərək müraciət edildiyini deyir. Zərdabi iradla razılaşır və tənqiddə açıq olduğunu bildirir. Müəllif yazır ki, "mən dedim, qəzet sadəcə xalq təbəqəsi üçündür, əgər onun bir hissəsi fars dilində olsa idi, İranda da xeyli oxucusu olardı". Zərdabi isə burda farsdilli əhalinin çox az olduğunu söyləyir. Fərhad Mirzə Zərdab bölgəsinin tanış bir yer olmadığını söyləyir: "Əgər təxəllüs kimi Şirvani götürsəydiniz məşhur şəhərin adıyla bərabər sizi hamı tanıyardı. Şah da bilir ki, Şirvanda sünni əhali yaşayır". Həsən bəy bildirir ki, bu vaxtadək bu cür tanınmış və Şirvani olmaq xanzadələrin haqqıdır.

Fərhad Mirzə Qacarın "Səfərnəmə"dən başqa əsərləri məlumdurmu?

- Fərhad Mirzənin "Səfərnəmə"dən başqa "Cami-cəm" adlı kitabı var. İngilis dilinin tədrisinə həsr olunub. Xətt nümunələrindən ibarət "Münşəat" kitabı, o cümlədən, "Zənbi" adlı təzkirəsi var. İki min sözdən ibarət "Kitabi-nisabi-İngilisi" əsəri, bir də Şeyx Bəhainin "Xülasətül-hesab" əsərinə fars dilində şərh məlumdur.

**Söhbətlaşdı:
Ariz Tarverdiyev**